

Stopnje intencionalnosti

MATJAŽ POTRČ

Kako je mogoče, da se nekateri deli materije nanašajo na zunanji svet, drugi pa ne? Kako je mogoče, da je lahko moje duševno stanje naperjeno na računalnik, računalnik pa po vsej verjetnosti ne more biti usmerjen na moje duševno stanje? Kako razložiti intencionalna stanja gotovo ni lahko vprašanje.

Ena od možnih poti do odgovora na to vprašanje je v natančnejšem pregledu razvoja intencionalnosti. Možno je, da intencionalnih stanj ne moremo opredeliti kot "vse ali nič", ampak da so stopnjevita. Obstaja torej možnost, da so v naravi predintencionalna stanja, ki se kasneje razvijejo v visokorazvita intencionalna stanja.

Pri živalih gotovo obstajajo kakšna usmeritvena stanja. Vendar jih ne moremo šteti za popolnoma razvita intencionalna stanja. Poleg le-teh pa bi se v ljudeh lahko skrivala tudi predintencionalna stanja, ki so značila za razvojne začetke intencionalnosti.

Sprejetje predintencionalnih stanj pri ljudeh bi ustrezalo zahtevam po realistični podobi duha. Te zahteve med drugim vsebujejo metodologijo minimalne racionalnosti (Cherniak, 1986). Ta se seveda usmerja proti takšnim metodologijam, ki bi vsebovale idealizirane modele racionalnosti.

Idealizirani modeli niso namenjali dovolj pozornosti racionalnosti, kot ta obstaja v končnih bitjih, katerih osnovna naloga je odziv na spreminjajoče se okolje, v katerem se nahajajo. Nove metodologije za razlago racionalnosti bi morali razvijati s tega stališča (Harman, 1986).

S tega stališča lahko gledamo tudi na razpravo o intencionalnosti čustev.

Pri razlaganju čustev se že na začetku pojavijo težave. Po eni strani vsaka vključitev čustev v razpravo zamaja togo racionalistično držo. Čustva se ne zdijo racionalna, predvsem pa niso nevtralna. Kot taka so na nekaj usmerjena - na svoje predmete. Po drugi strani pa jih ta usmerjenost postavlja za model racionalnih intencionalnih stanj.

Sam menim, da čustva dopuščajo intencionalno razlago. Kljub temu pa bi jih morali najprej upoštevati predvsem kot nekaj, kar sodeluje pri predintencionalnih odzivih organizma. Ne pa že kar od začetka v popolnoma razvitih intencionalnih stanjih. Čustva ustrezajo zahtevam po minimalni racionalnosti ravno zavoljo svojih mehanizmov, ki jih usmerjajo k predmetom.

Bistvo spora o intencionalnosti čustev pa je verjetno kar v sporu o sami intencionalnosti: ali slednja dopušča stopnjevitost ali pa je ne?

Če hočemo jasno razumeti izhodišče katerekoli razprave o intencionalnosti, nam mora biti najprej jasno, o čem govorimo. Intencionalnost je naperjenost nekaterih stanj,

npr. materialnih stanj v možganih organizma k zunanjim okoliščinam (predvsem k predmetom, ki so pomembni za organizem - za njegovo preživetje v okolju).

Obstajata dva načina vključevanja zunanjih okoliščin ali zunanjih predmetov v razlago intencionalnosti, še posebej če morajo biti intencionalna stanja predstavljena kot stopnjevita.

Menimo lahko, da predmeti nastopajo zgolj pri usmerjenosti najvišjih intencionalnih stanj. Lahko pa jih obravnavamo tudi tako, kot da nastopajo pri intencionalnih stanjih od samega začetka intencionalnega stopnjevanja. Razlago s pomočjo zunanjih predmetov bi tako lahko razumeli, kot da nastopa na *začetku* ali na *koncu* stopnjevanja intencionalnih stanj. Sam bi se zavzel za drugo možnost.

Da bi to razložil, si lahko pomagam z analogijo, izposojeno pri razlagi zaznavanja. Upam, da bom tako lahko dal vedeti, kam merim. Ponavadi se zdi, da se predmeti nujno vključujejo v razlago zaznav na najvišji ravni, na koncu zaznavnega procesa. To je res, če jemljemo zaznavni mehanizem in njegovo strukturo kot eksplanandum. V Marrovem modelu videnja npr. bi zaznava predmetov nastopila na najbolj pretanjeni 3D ravni (tj. tridimenzionalna raven). Vendar je na drugi strani isti model že od samega začetka jasno prežet z usmerjenostjo k predmetom: osnovna naloga vidnega spoznanja je zaznavanje zunanjih predmetov v našem okolju. S tega stališča je Marrov model povnanjen, eksternalističen (Garfield, 1987).

Kot sem že rekel, nam uvajanje stopenj v intencionalnost pomaga pri razlagi, kako je sploh mogoče, da obstajajo intencionalna stanja, in zakaj so nekatera materialna stanja usmerjena k nekaterim (dejanskim ali možnim) stanjem.

Začel bom s predstavitvijo stališča, ki se *konča* z intencionalnimi stanji, vkolikor so slednja usmerjena k predmetom in vključujejo singularno referenco. Pozneje ga bom skušal kritizirati.

Glede na to stališče obstajajo naslednje stopnje intencionalnosti:

Navidezna -----> intencionalnost	Sintaktična -----> intencionalnost	Intencionalnost, ki vključuje singularno referenco
-------------------------------------	---------------------------------------	--

Navidezna intencionalnost naj bi vključevala osnovne tropizme. Sintaktična intencionalnost mi pomeni vmesno raven. Ta bi praktično vključevala predstave, ki so v semantičnih in logičnih razmerjih z mrežo ostalih predstav. In končno bi najvišja, resnično duševna intencionalnost vključevala organizmovno zmožnost upravljanja s singularno referenco.

Kot uresničenje teh različnih stopenj intencionalnosti uvaja Sousa (1988) dve obliki teleologije. Prvo imenuje prilagoditvena, drugo pa intencionalna teleologija.

Prilagoditvena teleologija določa obnašanje organizma (verjetno s pomočjo njegovega fiziološkega ožičenja) na navidezno mehanski način, z namenom, da bi le-to ustrezalo okolju.

Po drugi strani je intencionalna teleologija določena z motivacijo organizma, ki upošteva porazlikovane in ne izključno mehanske odzive na svoje okolje.

Oba dva tipa teleologije sta povezana z obema ustreznima zvrstema instinktov - T-instinktom in H-instinktom.

T-instinkt je determinističen, H-instinkt pa je dovzeten za različne odzive (?) organizma na njegovo okolje.

Na tej stopnji se vprašanje o stopnjah intencionalnosti dejansko prevesi v vprašanje o dveh osnovnih intencionalnih stanjih*. T-instinkt uvaja navidezno intencionalnost, H-instinkt pa uvaja docela razvito intencionalnost.

Navidezna intencionalnost, ki obstaja v organizmu, ki je zmožen zgolj T-instinkta, nastopa obenem s prilagoditveno teleologijo. Prilagoditvena intencionalnost dopušča organizme mehanske ožičene odzive. Pravzaprav je to neduševna zvrst intencionalnosti. Za primer lahko navedemo zajca, ki se odziva z enakim cik-cakanjem kadar poskuša ubežati lisici ali pa drvečemu avtomobilu. Zgodi pa se, da avtomobil zajca zadene, ker zajec ni do dovolj pretanjene stopnje ločeval med različnimi možnostmi odzivov na spreminjajoče se okolje.

Po drugi strani pa sem sam na splošno gledano zmožen ubežati po cesti drvečemu avtomobilu, ker sem sposoben namerno upoštevati različne možnosti okolja, v katerega sem vključen. Razlog za to je v mojem sodelovanju pri popolnoma razviti intencionalnosti in ker imam na voljo stanja H-instinkta (humanega instinkta), ki so značilna za ljudi.

Vendar pa temu merilu za razlikovanje med determinizmom in preudarkom pri odzivih organizma, na podlagi T-instinktov in H-instinktov vseeno odpove. Merilo, glede na katerega lahko svobodno odgovarjam na zunanje pritiske, bi bilo, da imam v primerjavi s psom bogatejšo izbiro odzivov na okolje. Lahko pa se zgodi, da obvladam le z zmožnostjo druge množice odgovorov. Morda bolj previdno ločujem različne množice v celotni situaciji, kjer avto drvi po cesti. Zajec pa morda razpolaga s podrobnimi odzivi glede na kakšno drugo množico. Razlikovanje kot merilo za obstoj popolnoma razvite intencionalnosti pri organizmih torej odpove.

Vendar to še ni vse. Za T-instinkte smo dejali, da uvajajo navidezno intencionalnost. Zasledimo jih na primer v dejavnosti ptice, ko ta gradi gnezdo. Ptice ne morejo graditi gnezd, dokler niso v okolju izpolnjeni določeni pogoji. Najprej mora pič zbrati material za gradnjo. Na tej stopnji se pojavijo učinki povratnega delovanja. Iz pojavov povratnega delovanja se razvijejo predstavitveni pojavi. Vendar pa tudi to še ni dovolj za pojav prave intencionalnosti. Zadostuje le za neduševno oziroma za navidezno intencionalnost.

Ne glede na to, da imamo tu navidezno intencionalnost, pa ta že kaže določene poteze, značilne za pravo intencionalnost. Organizem se na tej stopnji odziva predvsem na način, ki nam dovoljuje, da lahko govorimo o intencionalnem neobstoju. Ni nujno, da obstaja predmet, h kateremu je usmerjeno instinktivno stanje. Po drugi strani pa je navidezna intencionalnost, ki je tudi prisotna na tej stopnji, zaznamovana s potezo splošnosti. Splošnost sama je zaznamovana z dejstvom, da intencionalnost ni specifična in da ni usmerjena k posameznostim.

Navidezna intencionalnost bi tako bila prisotna v zaznavanju mojega psa Fida: v resnici ne zaznava *mene*, ampak zaznava moje lastnosti. Zmožen je le *de dicto* zaznavanja.

* Glej tudi Mohan Matthen, 1988, in Fred Dretske, 1988.

Po drugi strani pa je popolnoma razvita intencionalnost možna na stopnji, na kateri je organizem zmožen singularne reference, neizmerljive, *de re*. Zaznavam ga kot nekaj, čemur bi lahko dejal posamični predmet.

Na to sem pravzaprav mislil prej, ko sem omenjal zmožnost intencionalne, *de re* usmerjenosti k določenemu zunanjemu predmetu.

Najvišja stopnja intencionalnosti, kjer obstaja neizmisljiva identifikacija (v primeru, ko dolgujem muzeju Louvre *točno določen* predmet - originalni portret Mone Lise, v nasprotju s primerom, ko ti dolgujem 5 dinarjev; za plačilo svojega dolga ti lahko dam kakršenkoli 5-dinarski kovanec, medtem ko moram za poravnavo svojega dolga Louvru vmiti prav določeno sliko Mone Lise), je označena z usmerjenostjo k predmetu.

Vse to zveni kar v redu. Vendar bom ugotovil, da zgodba zavaja. Ali vsaj to, da ni dobro zastavljena.

Je mar res tako, da zaznava Fido zgolj lastnosti, kjer jaz sam zaznavam posameznika? Manjka nam dokaz, da je Fido navezan na lastnosti sklede in ne na skledo kot *točno določen* predmet. Isto velja za dojenčka. Čemu naj bi odrasli imeli določeno intencionalnost, ki je dojenčki nimajo? Kje so merila?

Če upravičenja nimamo na voljo, si ga moramo poskusiti priskrbeti. Vendar pa to lahko zgodbo obrne. Predmeti morajo priti na začetek intencionalnega stopnjevanja, ne pa na njegov konec.

Trdim, da celo na stopnjah t. i. navidezne intencionalnosti obstaja usmerjenost organizma, ki vsebuje ali ima intencionalna miselna stanja, usmerjena k zunanjemu svetu. Običajno je to zunanji svet, v katerem se nahajajo predmeti.

Za Fida se morda zdi, da se mehanično odziva na okolje. Vendar pa je jasno, da so njegovi odzivi usmerjeni k zanj pomembnim stvarim, k predmetom v njegovem okolju, na katere se tudi mora odzvati. Usmerjenost k zunanjim predmetom je torej odločilna celo za stopnjo navidezno intencionalnega odgovora.

Ta smer mišljenja je celo še bolj pomembna, ker odzive na vseh stopnjah intencionalnosti usmerjajo zunanji predmeti. Prav to jih stori za intencionalne odzive. Brez zunanjih predmetov, ki združujejo različne stopnje intencionalnosti, bi le-teh sploh ne mogli šteti za intencionalne stopnje.

Moj argument bi bil na kratko takšenle:

Prehod od T-instinkta k H-instinktu, od navidezne intencionalnosti k intencionalnosti, je mogoč le v primeru, ko obstaja vez, ki ju združuje.

Vez med navidezno intencionalnostjo in intencionalnostjo zagotavljajo zunanji predmeti.

SKLEP

Prehod od navidezne intencionalnosti k intencionalnosti je možen le, če sta obe stopnji osredotočeni na zunanje predmete.

Zdi se, da je to edini način, ki dopušča razvojno razlago različnih stopenj intencionalnosti. To je edini način, ki nam dovoljuje, da le-te opazujemo kot razvojne stopnje istega pojava.

Naslednje vprašanje, ki si ga moramo zastaviti, je, kaj povzroča razliko med različnimi stopnjami intencionalnosti. Če je usmerjenost k zunanjemu predmetu običajni

pogoj za pojav intencionalnih stanj, kaj nam tedaj dovoljuje govoriti o navidezni intencionalnosti, kot da je drugačna glede na docela razvito intencionalnost?

Spomnimo se, da se, v nasprotju s prejšnjim pogledom, intencionalnost začenja z neposredno usmerjenostjo organizma k predmetom v okolju. To bi pomenilo, da imamo v primeru navidezne intencionalnosti *de re* razmerja. Pravzaprav bi bilo bolje, če bi govorili o predmetih. Fido je usmerjen k predmetom v svojem okolju, na primer h kosti. Višje stopnje intencionalnosti store ta odnos bolj posreden. Najprej obstaja kombinacija različnih sintaktičnih usmerjenosti k predmetom. Kost je pod kamnom. K temu je pes usmerjen. Ni res, da bi bil v največji meri usmerjen k lastnostim kosti in kamna. V resnici mu *gre za njegovo kost*. Črvi npr. so usmerjeni k nečemu, kar bi pri njih ustrezalo tistemu, kar zunanji predmeti pomenijo ljudem.

Razlika med navidezno intencionalnostjo in docela razvito intencionalnostjo obstaja v dejstvu, da so intencionalnosti višje stopnje v bolj posrednem razmerju s predmeti (vključujejo uporabo sintaktičnih lastnosti, ki jih prinašata logika in jezik).

Z osredotočenjem na predmete že od samega začetka, se ohranjajo povezave med različnimi stopnjami.

Lastnosti docela razvite intencionalnosti bi tako vpeljale intencionalni neobstoj in splošnost. Ne zdi se primerno, da bi jih uporabljali na nižjih stopnjah intencionalnega razvoja. Usmerjenost k neobstoječemu in splošnemu je tipična zmožnost ljudi, ne pa psov. Zagotovo pa so psi usmerjeni k posameznim kostem.

Tukaj se je de Sousa v svojem prikazu zmotil. Razlog je verjetno ta, da je želel ohraniti intencionalnost čustev kot osnovno vrsto intencionalnosti.

Lahko je slednja osnovna predintencionalnost, ker je usmerjena k predmetom. Ljubezen in bes sta, bolj kot preudarjajoče razglabljanje o njiju, neposredno usmerjena k svojim predmetom. To pa je tudi tisto, kar se dogaja pri singularni referenci.

Singularna referenca ne omogoča neposrednega pristopa k predmetom; je še najbolj zapletena. V tem pomenu lahko govorimo o singularni referenci kot o delu popolnoma razvite intencionalnosti.

Usmerjenost organizmov k zunanjim predmetom ali k njihovim ekvivalentom v okolju pa je celo bolj jasno začrtana na začetnih razvojnih stopnjah intencionalnih stanj.

LITERATURA

Cherniak, Christopher: *Minimal Rationality*, Cambridge, 1986, MA. MIT Press.

de Sousa, Ronald: *The Rationality of Emotion*, Cambridge, 1988, MA. MIT Press.

Dretske, Fred: *Explaining Behavior*, Cambridge, 1988, MA. MIT Press.

Garfield, L.Jay: *Modularity in Knowledge. Representation and Natural Language Understanding*. Cambridge, 1987, MA. MIT Press.

Harman, Gilbert: *Change in View*, Cambridge, 1986, MA. MIT Press.

Matthen, Mohan: "Biological Functions and Perceptual Content", *The Journal of Philosophy*, 1988, 85: 5-27.